

Л. В. Морозкандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету**ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ ГЕРОЙ ВЛАСНЕ РОЛЬОВОГО ТИПУ
В УКРАЇНСЬКІЙ РОЛЬОВІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті досліджено художній феномен рольової лірики. Проаналізовано особливості художнього розвитку рольової лірики в українській поезії ХХ ст. і, зокрема, форм вияву в ній персоналізованого героя власне рольового типу.

Ключові слова: рольова лірика, рольовий герой, персоналізований тип героя, рольова суб'єктивність, предметно-тематична сфера вияву рольового героя.

Постановка проблеми. Проблема класифікації типів рольових героїв ліричних творів та їхньої художньої еволюції є особливою актуальною, оскільки сьогодні у працях, присвячених цьому художньому феномену, не лише відсутні спроби розроблення подібної типології, але й не вироблені чіткі критерії, які б дозволили це зробити. Ігнорування літературознавцями даної проблеми пояснюється насамперед тим, що в більшості випадків у відповідних дослідженнях мова йде не стільки про загальні аспекти функціонування рольової лірики, скільки про її розгляд у контексті творчості окремих поетів, що, звичайно, не спонукає літературознавців до широких теоретичних узагальнень і побудови типології, що виходили б за межі тих конкретних завдань, які вони перед собою ставлять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про наявність у масиві поетичних текстів поряд з автопсихологічною й рольовою лірики одним із перших порушив та теоретично обґрунтував відомий літературознавець Б. Корман. Дослідженню тих або інших питань, пов'язаних зі спробами типологізації героїв рольової лірики, присвячено також літературознавчі розвідки А. Боровської, С. Артьоміної, О. Гаркаві, Г. Бічевіна, В. Чаркіна та ін. Водночас більш або менш систематизованої типології героїв рольової лірики сьогодні, на жаль, усе ще не розроблено.

Метою статті є дослідження питань специфіки художнього розвитку рольової лірики в українській поезії ХХ ст. і, зокрема, форм вияву в ній персоналізованого героя власне рольового типу.

Виклад основного матеріалу. Власне рольовий тип – це представлений у поетичному творі герой, ступінь предметної об'єктивації якого засвідчує його категоричну (принаймні зовні декларовану) нетотожність із особою автора, мотивовану їхньою біографічною, соціально-професійною, екзистенційною тощо несумісністю. Герой цього типу є своєрідним аналогом персонажа епічних творів. Він повністю дистанційований від автора і виокремлюється в поетичному тексті як цілком самостійний суб'єкт мовлення і вияву певної світоглядної позиції. У рольових поетичних текстах даний тип героя виступає у двох різновидах, які можна назвати персоналізованим та персоніфікованим. До персоналізованого відноситься такий тип власне рольового героя, в якому відтворено образ уявної людської особи (кола осіб) або надлюдської істоти.

В українській поезії ХХ ст., як і в попередній період, суб'єктний вияв персоналізованого героя власне рольового типу стосується трьох основних сфер людської життєдіяльності (соціально-психологічна, громадсько-політична, культурно-історична), в тематичному контексті яких наголошені об'єктивовані автором поетичного твору риси його свідомості.

Соціально-психологічна рольова сфера. Якщо в ліриці ХІХ – початку ХХ ст. соціально-психологічна сфера людської життєдіяльності була однією із пріоритетних тематичних площин вияву свідомості рольового героя, то інтерес до неї з боку поетів ХХ ст. суттєво послаблюється. Причиною такого зміщення аксіологічних стратегій та тематичних пріоритетів, очевид-

но, послужила бурхлива соціально-політична атмосфера історичного розвитку доби, яка відчутно переорієнтувала ідейно-естетичні уподобання митців із кола приватного життя людини та її професійної діяльності у сферу громадсько-політичних та культурологічних запитів тогочасного суспільства. Сфера власне психологічних почувань людини, відтворених у художньому амплуа рольового героя, особливо з другої половини ХХ ст., нерідко набуває відверто іронічного відтінку, підкресленого навіть назвами поетичних текстів: М. Чернявський «Гультай», Бабай (Б. Нижанківський) «Замкнене коло раба сентиментального», «Претенсії старшого пана», О. Ірванець «Вірш американського збоченця» та ін.

Сфера професійної зайнятості людини в рольовій поезії ХХ ст. залишається доволі різноманітною. З одного боку, вона представлена рольовими монологами тих професійних типів, які вже були репрезентовані в поезії ХІХ – початку ХХ ст.: В. Бобинський «Швачка», М. Йогансен «Робочий», А. Панів «Наймит», М. Хвильовий «Скляр», «Швець працює», «Біля коксової печі», М. Чернявський «Косар» та ін. З іншого боку, прикметним і зрозумілим є й інтерес українських поетів до нових професій, представників яких вони репрезентують у своїх рольових текстах. Це і нові професії, пов'язані із сільськогосподарською сферою (П. Тичина «Пісня трактористки», І. Драч «Трактористка», В. Заплотинський «Хлібороб», Ю. Данильчук «Пісня орача», В. Симоненко «Прощання Федора Кравчука, колгоспного конюха, з старою хатою» та ін.), медициною (П. Тичина «Пісня санітарки», Л. Забашта «Я – сестра-жалібниця...»), О. Барбак «Роздуми головного лікаря будинку для божевільних про переваги і недоліки безглуздя») та іншими людськими заняттями (М. Шеремет «Альпіністи», І. Драч «Монолог сивого орнітолога Ернеста Натанієла з Йеллоустонського національного парку», Д. Кремінь «Учитель музики», В. Малишко «Старий суфлер», Д. Луценко «Матроська пісня» та ін.).

Персональні монологи в українській ліриці ХХ ст. прикметні й численними звертаннями з боку поетів до різноманітних форм рольової інверсії. Однією з найбільш поширених форм подібної рольової трансформації в українській поезії ХХ ст., як і раніше, залишається статеві інверсія. Найчастіше до неї вдаються поети-чоловіки, а найбільш традиційним мотивом подібних звернень, як і раніше, залишається тема

кохання, об'єктивована в рольовому монолозі жінки (А. Малишко «Дівоча», «Як я любила тебе, Іване...», К. Герасименко «Береза», «Перший сніг», М. Вінграновський «Величальна молоді для молодого», П. Воронько «Стара мелодія», М. Луків «Чекала з армії два літа...», Д. Луценко «Розцвіла моя любов», «Не минай мого подвір'я», Б. Бойчук «Пісня жінки» та ін.). Реалії нової історичної епохи позначились на використанні прийому статевої інверсії і зміни площини її тематики. Чимало рольових жіночих монологів відтворено в поетичних текстах ХХ століття в контексті професійно-робітничої (П. Тичина «Пісня санітарки», «В цех іду я», В. Поліщук «Фабрична», Ю. Яновський «Дівоча Донбаська»), військової (А. Малишко «Хусточка червона», М. Шпак «Пісня про кисет», П. Усенко «Місяцю-кремню», Д. Луценко «Солдатка») або ж тематики спілкування жінки зі світом природи (П. Тичина «А я у гай ходила...», Д. Загуг «Дівоча туга», І. Драч «Жінка і море», П. Мовчан «Вишивки»).

Прикладом використання прийому статевої інверсії в контексті комбінованої тематики є поезія І. Драча «Трактористка». Поезію відкриває епіграф «із сучасного фольклору»: «На горі горить реактор – Під горою оре трактор...» [1, с. 33], мотив якого далі розкривається в сюжеті поетичного тексту. Його фабульну основу складає розповідь «чорнобильської трактористки» про те, як демобілізований після закінчення Другої світової війни колишній танкіст повернувся додому і влаштувався на роботу трактористом. Якимось, посварившись з головою колгоспу, він сів у танк, який дивовижним чином переховував у себе в клуні, і зрівняв із землею сільську контору, після чого пішов здаватися в район. Описуючи цей неймовірний випадок, героїня твору поділяє роздратованість колишнього танкіста брехнею, яку поширюють із «радянського телевізора» про стан радіоактивного забруднення Чорнобильської зони.

Крім чоловічої, в українській рольовій поезії ХХ ст. прийом статевої інверсії активно використовується і в жіночій поезії: Л. Забашта «Монолог абстракціоніста», Ліна Костенко «Любов Нансена», М. Тарнавська «Я люблю всіх дівчат».

Як у традиційній, так і в дещо незвичній формі українські поети ХХ ст. вдаються й до суб'єктної трансформації, пов'язаної із прийомом вікової інверсії. Поряд із вже апробованими формами суб'єктного перенесення фактично-

го віку поета (як реальної біографічної постаті) в рольову іпостась людини похилого (П. Усенко «Смолянка», О. Ірванець «Старий поет – молодій поетці») або, навпаки, дитячого (І. Драч «Київське небо») віку в поезії ХХ ст. трапляються й приклади доволі незвичних суб'єктних трансформацій. Зокрема, в «Баладі розплющених дитячих очей» І. Драча рольовий монолог ініційовано від особи немовляти.

У поетичному диптиху «Голодомор» Р. Юзви поряд із рольовим монологом матері натрапляємо й на несподіваного рольового суб'єкта – це ненароджену дитину:

Чекать було ще трохи більше року,
Як мав я народитися на світ [2, с. 65].

Цікавим прикладом, щоправда часткового, використання прийому вікової інверсії є й віршований цикл Ю. Клена «Коло життєве», в якому суб'єктами поетичного мовлення поперемінно виступають рольові персонажі і власне автор. Цикл складається із шести поезій, у яких поетапно простежено вікові зміни, що відбуваються з людиною впродовж її життя: 1. Немовлятка, 2. Хлопчик, 3. Підліток, 4. Юнак, 5. Муж, 6. Старість.

Надзвичайну актуальність в українській рольовій поезії ХХ ст. зберігає й форма суб'єктної трансформації, що використовує прийом танатологічної інверсії, прикметної рольовим монологом, ініційованим від особи померлої людини. Слід констатувати, що прецеденти звертань до цього художнього прийому з боку українських поетів ХХ ст. відмічені не лише зростанням його кількісних показників, а й урізноманітненням самого спектру форм суб'єктної трансформації, яка при цьому використовується. Крім вже традиційного рольового монологу з персонально не ідентифікованим суб'єктом («Могила незнаного бійця», «Голос забитого») використовується і його персоналізована, іменна форма, в якій уявний автор рольового монологу чітко ідентифікується його фактичним творцем: Б.-І. Антонич «Смерть Гете», Л. Первомайський «Прозріння (Апокриф. Пам'яті Кам'яного)», С. Голованівський «Блакитноока Леся», Л. Забашта «Посмертне слово Борканюка, задушене петлею». Поряд із «танатологічним я» (І. Ольховський «Я довго помирав на полі бою...», М. Фішбейн «Я вбитий був шістнадцятого року...») з'являється й «танатологічне ми» (І. Багрянний «За горе народу (Марш полеглих)», Б. Олійник «Живим – од полеглих», В. Гдаль «Впали ми героїчно під Крутами...»). У рольо-

вій поезії українські поети вдаються й до таких суб'єктних модифікацій танатологічної інверсії, як її передсмертна форма, побудована у вигляді рольового монологу, виголошеного перед смертю (В. Голобородько «Ніч перед стратою», В. Герасим'юк «Ми на камінь поклали мечі», Б. Жолдак «Сережки», І. Драч «Монолог незахищеного студента Джеймса Брука перед першим і останнім польотом з хмарочоса»); псевдотанатологічна форма, у якій зIMITовано рольову поведінку псевдосамовбивці (В. Голобородько «Самовбивці»); іронічна форма, в якій танатологічним мотивам надано модальності своєрідного чорного гумору, як, наприклад, у поезії Крюгера Вано «Restnф»:

Я труп,
Я лежу прикрашений і завітчаний,
З помадою на губах, шаром нанесеним більшим

За всі рази, коли я цілувався з дівчиною.

Я красивий й мені не відмовить ніхто [3, с. 85].

Громадсько-політична рольова сфера. Тематичний спектр громадсько-політичної рольової сфери в українській поезії ХХ ст. може бути достатньо чітко і вичерпно ідентифікованим за ознакою ідеологічної поляризації суспільних сил громадськості внаслідок революційних потрясінь, подій Першої та Другої світових воєн, визвольної боротьби українців та репресивної щодо неї політики радянської держави. Поляризація ідеологічних поглядів у суспільстві зумовлювала й відповідне розмежування естетичних пріоритетів українських митців, зокрема і їхніх уподобань щодо персонажів, які виступали суб'єктами рольового мовлення у створених у цей період поетичних текстах.

Мілітарний пафос непримиренної боротьби із «класовим ворогом» відображений у прикметних навіть назвами творів рольових монологах тих українських поетів, які в період громадянської війни стали співцями ідеологічної пропаганди, стверджуваної радянською владою: В. Бобинський «Пісня стрільців-пролетарів», А. Панів «Нас покликали в військо червоне», П. Тичина «Пісня комсомольців», М. Шпак «Пісня котовця», В. Сосюра «Червоноарми» та ін.

Ідеологічно поляризованим постає і рольовий суб'єкт, змальований у тематичному контексті подій Другої світової війни. З одного боку, це борець Радянської армії або червоний партизан, у рольовому монолозі якого декларовано пафос боротьби з німецько-фашистськими загарбниками (К. Герасименко «Пісня українських пар-

тизанів», В. Сосюра «Ми переможемо», «Пісня партизанів», С. Жуковський «В нерубайських катакомбах»), з іншого боку – повстанець, герой національно-визвольних змагань українського народу проти радянської окупації (М. Боєслав «Марш чорного лісу», «Заповіт борців», «Молитва повстанця», П. Гетьманець «Пісня повстанців», «Пісня – марш «месників»).

Національно-визвольна ідея визначає й тематику рольових поетичних текстів другої половини ХХ ст. У формі рольового монологу безіменного (точніше – узагальненого) українського патріота побудована «Пісня бійця» С. Караванського, поезія П. Гірника «Були у мене мої гори...», присвячена Земліхану Єндербієву, яка написана у формі рольового монологу останнього й інтерпретує тему визвольної боротьби чеченського народу проти російської окупації.

Персонажами іронічного модусу громадсько-політичної рольової сфери поезії другої половини ХХ ст. виступають й українці-псевдопатріоти, змальовані у творах І. Багряного «Суперпатріоти» та «Герой нашого часу», а також останні представники комуністичної партії, яка стрімко втрачала ідеологічний авторитет і безповоротно відходила в історичне минуле – в поезії М. Литвина «Сповідь рядового члена КПУ»:

І ось я конаю.
Посинів увесь.
Мені відібрало
ноги й руки.
І якась прокучмівська сука
Вкрила мене транспарантом: «Слава КПРС!»
Але ще б'ється
комуністичне серце моє.
Я ще олігархам і демократам
жару задам.
Якщо тільки хтось
на «шару» налле
Хоча б
сто грам [4, с. 77].

Культурно-історична рольова сфера.

На відміну від двох попередніх, тематичний спектр культурно-історичної рольової сфери в українській поезії ХХ ст. значно розширюється. Зростання інтересу з боку українських поетів ХХ ст. до культурологічної проблематики закономірне. У рольових постатях визначних осіб минулих епох українські митці намагалися відшукати ціннісний історичний досвід, суголосний новітній епосі, приклади особистісної поведінки, прикметної непересічною героїкою,

нестандартними психологічними ситуаціями, виявом діапазону екзистенційних людських світовідчужань тощо. У типологічному розрізі характеру звернень із боку українських митців до культурно-історичної рольової сфери можна виокремити дві основні тематичні площини, пов'язані з рольовими монологами, суб'єктами яких є історичні діячі та письменники.

Історичні діячі. Типи історичних постатей – рольових суб'єктів поетичного мовлення у творах митців ХХ ст. окреслені у трьох рольових модифікаціях: узагальненій, персоналізованій та іменній.

В узагальненій модифікації суб'єкт поетичного мовлення постає у рольовому образі певної історичної спільноти. Це, наприклад, племена готів в поезіях О. Ольжича, амазонок і полян – у Яра Славутича, скіфів – у Д. Павличка або піратів – у Ф. Потушняка, кримських полонянок – у Б. Нечерди.

У персоналізованій рольовій модифікації узагальнене «ми» суб'єкта поетичного мовлення трансформовано в певне історично ідентифіковане, але неперсоналізоване, тобто безіменне «я». Це, зокрема, вікінг – в О. Ольжича, тасманський король і вершник – у М. Руденка, мандрівний спудей – у Ю. Андруховича, фараон – у Ю. Гудзя, варяг – у Ю. Завгороднього, раб і жрець – у Ф. Потушняка.

Іменна модифікація рольової постаті історичного діяча передбачає чітку ідентифікацію його персони, співвіднесену із цілком конкретною і добре відомою історичною особою. Цілком певний розрахунок митця на те, що потенційний читач достатньо добре обізнаний із біографією та історичними заслугами такої персони, очевидно, зумовив найбільшу кількість звертань до них із боку поетів, авторів рольової лірики. Серед найбільш популярних у колі рольової поезії постатей української історії – діячі віддаленого у часі минулого: князь Ігор Святославович (поезії Ю. Липи, І. Ольховського, Д. Павличка, М. Голод), його славнозвісна дружина – княгиня Ольга (П. Тичина, Л. Первомайський, Є. Фомін, С. Гординський, Яр Славутич, М. Вінграновський, В. Вовк), князь Святослав (М. Зеров), Нестор-літописець (О. Веретенченко); відомі герої козацького національно-визвольного руху: Іван Сірко (Р. Юзва), Іван Богун (В. Шовкошитний), Іван Мазепа (Яр Славутич, Р. Юзва), Іван Виговський (В. Онуфрієнко, А. Топчій); славетні борці з радянським окупаційним режимом – Роман Шухевич (Яр Славутич). Серед рольових

монологів визначних постатей зарубіжної історії найбільша кількість звертань належить особі знаменитої героїні французької історії – Жанні Д'Арк (Ю. Клен, В. Малишко, Л. Романчук). Крім неї, це також інші помітні історичні персони – Гільгамеш (М. Зеров), Кір (О. Веретенченко), Спартак (Б. Нечерда), Іван Гус (С. Караванський), Сальєрі (І. Драч) та ін.

Письменники. Звернення поетів до рольової іпостасі митця попередніх літературно-історичних епох передусім мотивовано потребою постійного творчого самоусвідомлення, самопізнання, пошуком власної естетичної позиції, ствердженням особистісних художніх уподобань, які визначають сенс та стратегію самоствердження власного творчого «я» в межах тих пріоритетів, які вже здобули авторитетного статусу літературної традиції, продовжують або ж заперечують її. Обираючи героєм свого рольового монологу постать того або того митця, поет свідомо співставляє його ідейно-художню позицію із власними творчими прагненнями, вживаючись в образ іншого, намагається знайти в ньому й себе, усвідомити в дзеркалі відтворюваного ним безцінного художнього досвіду потаємний сенс, рушійні сили та мету справжнього мистецтва.

Персоналізована рольова модифікація образу митця в українській поезії ХХ ст. представлена творами М. Семенка «Естет», Л. Первомайського «Балада про поета, що зостався молодим», Г. Соколенка «Гімн молодих поетів», І. Світличного «Декадент», Ф. Потушняк «Поет-злодій», В. Симоненка «Лист читачів поету», в яких його творчу іпостась інтерпретовано як у вищезгаданому сенсі особистісного естетичного самоствердження, так і в контексті іронічної рецепції літературного графоманства.

Конкретно-історичні рольові образи українських письменників засвідчені поетичними текстами, в яких найбільша кількість звернень адресована постатям Г. Сковороди (І. Драч «Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди»,

«Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди», «Час», В. Кордуна «Молитва Григорія Сковороди», П. Мовчана «Слово Григорія Сковороди», П. Гірник «Останнє слово Григорія Сковороди», Л. Талалая «Вербою у світ просте»), Т. Шевченка (Б. Лепкий «В Тарасові роковини», Яр Славутич «Дитинство поета», «Тарасів монолог», В. Забаштанський «Думи Шевченка», В. Коротич «Триптих (Пам'яті Шевченка», М. Палієнко «Сумніви слідчого Кирило-Мефодіївців», І. Світличний «Шевченко», Л. Талалай «Останнє слово Кобзаря»), І. Франка (Л. Первомайський «Прозріння (Апокриф пам'яті Каменяра)», В. Грабовський «Монолог вісімнадцятирічного Франка»), Лесі Українки (С. Голованівський «Блакитноока Леся», Т. Мельничук «Монологи Лесі Українки», «Лист О. Кобилянській», І. Пугач «Мовить Леся Українка», Л. Талалай «Надія Лесі Українки», О. Сенатович «Лист Лесі Українки до Стефаніка»).

Висновки і пропозиції. Дослідження питань типологізації героїв рольової лірики засвідчує, що проблему встановлення чітких понятійних меж між окреслюваними в тих чи інших класифікаційних моделях їх окремими типами і сьогодні навряд чи можна вважати вирішеною остаточно. До числа гостродискусійних питань дослідження наголошеної у статті наукової проблематики, які потребують подальшого вивчення, відносяться аспекти теоретичного обґрунтування ознак, необхідних для побудови розгорнутої класифікації типів рольового героя ліричних творів.

Список використаної літератури:

1. Драч І. Храм сонця. Київ : Радянський письменник. 1988. 125 с.
2. Юзва Р. Віче правди. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2002. 112 с.
3. Крюгер Вано Ніжна посмішка Берії. Поезії. Київ : Видавництво Сергія Пантюка, 2010. 168 с.
4. Литвин М. Іржання стрижених коней : Поезії. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 112 с.

Мороз Л. В. Персоналізований герой собственно ролевого типа в украинской ролевой лирике XX века

В статье исследован художественный феномен ролевой лирики. Сделан анализ особенностей художественного развития ролевой лирики в украинской поэзии XX в. и, в частности, форм выражения в ней персонализированного героя собственно ролевого типа.

Ключевые слова: ролевая лирика, ролевой герой, персонализированный тип героя, ролевая субъективность, предметно-тематическая сфера выражения ролевого героя.

Moroz L. Personalized hero with his own role-playing type in Ukrainian role lyrics of the 20th century

The article deals with the artistic phenomenon of role lyrics. The peculiarities of artistic development of role lyrics in the twentieth century Ukrainian poetry are analyzed, in particular, the forms of personalized hero's manifestation concerning his own role-playing type.

Key words: *role-playing lyrics, role-playing hero, personalized type of hero, role-based subjectivity, subjective and thematic sphere of role-playing hero's manifestation.*